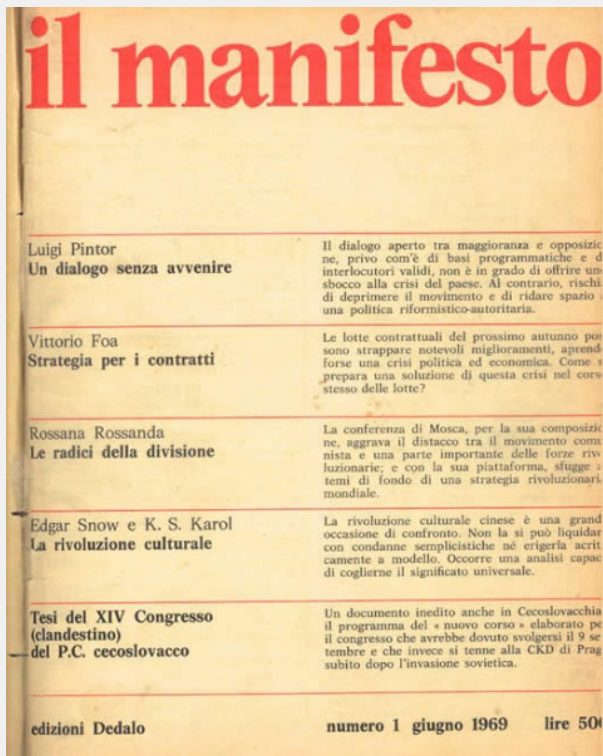

Σαν σήμερα πριν 48 χρόνια, στις 29 Νοέμβρη 1969, διαγράφηκαν από το ΙΚΚ (PCI) τρία μέλη του που συμμετείχαν στην έκδοση του “Ιλ Μανιφέστο”

Το άρθρο που δημοσιεύουμε σήμερα, περιλαμβάνόταν στο ένθετο που συνόδευε την καθημερινά εκδιδόμενη εφημερίδα “**Il Manifesto**” της 29ης Νοεμβρίου 2009, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης σαράντα χρόνων από την ημέρα διαγραφής από το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα τριών σημαντικών μελών του.

Η διαγραφή αυτών των μελών υπήρξε η αρχή μιας διαδικασίας διαμόρφωσης ενός ρεύματος, που ανέπτυξε σημαντική δράση και συγγραφική δραστηριότητα τα επόμενα χρόνια. Το μετέφρασα, δε, γιατί θεωρώ πως η δράση αυτού του ρεύματος και πολλές από τις θεωρητικές του επεξεργασίες αξίζει ακόμα και σήμερα να μελετηθούν.

Στην Ελλάδα, έχουν μεταφραστεί κάποια από τα έργα των πρωταγωνιστών του και έχουν δημοσιευτεί από τις εκδόσεις **Στοχαστής** και **Εξάντας**, στα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια, ασκώντας επιρροή, κυρίως, σε αυτόν τον πολιτικό χώρο που αργότερα συγκρότησε την **Ε.Κ.Ο.Ν. Ρήγας Φεραίος-Β΄ Πανελλαδική...**

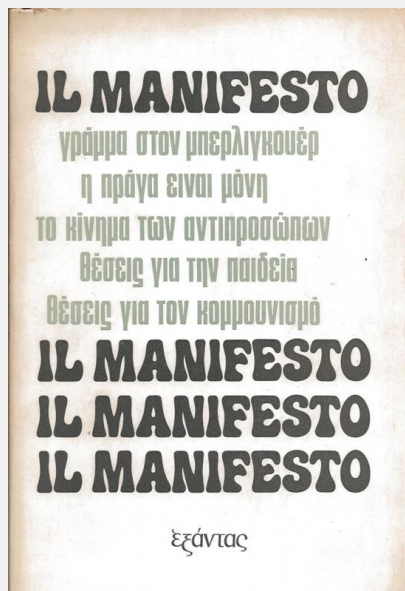
Γιάννης Ντινιακός

Οι ρίζες μιας κομμουνιστικής αίρεσης
της **Ροσάνα Ροσάντα** και της **Λουτσιάνα Καστελίνα**

Μετάφραση και επιμέλεια: **Γιάννης Ντινιακός**

Νοέμβριος του 1969, το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα διαγράφει το «**Μανιφέστο**». Ένα περιοδικό, αλλά κυρίως μια αριστερή κριτική στον καπιταλισμό και τον υπαρκτό σοσιαλισμό.

Στις 24 Νοεμβρίου του 1969 συνερχόταν στη Ρώμη στην οδό **Μποτέγκε Οσκούρε**, όπου βρισκόταν η έδρα της, η Κεντρική Επιτροπή του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος για να διαγράψει τον **Άλντο Νατόλι**, τον **Λουίτζι Πιντόρ** και τη **Ροσάνα Ροσάντα**. Ο Νατόλι ήταν ένας αγωνιστής του αντιφασιστικού αγώνα που είχε δικαστεί το 1936 και στη συνέχεια είχε υπάρξει επικεφαλής της κομματικής οργάνωσης της Ρώμης· ο Πιντόρ ήταν ο πιο διακεκριμένος δημοσιογράφος της **Λ' Ουνιτά**, της καθημερινής, δηλαδή, εφημερίδας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας, και η Ροσάντα είχε διευθύνει το πολιτιστικό τμήμα του κόμματος.

Το να διαγραφτεί κάποιο μέλος του κόμματος ήταν λιγότερο σοβαρό από το να εκδιωχθεί, όπως συνέβαινε στα άλλα κομμουνιστικά κόμματα, όπου του αποδιδόταν η κατηγορία της προδοσίας ή της ανηθικότητας. Εμείς είχαμε κατηγορηθεί ότι είχαμε δημιουργήσει μια «φράξια»· στην πραγματικότητα δεν είχαμε δημιουργήσει καμιά φράξια, δεν είχαμε παραβιάσει καθόλου την κομματική νομιμότητα ούτε είχαμε επιδιώξει υπογείως συμφωνίες με άλλες ομάδες συντρόφων· αλλά είχαμε κάνει κάτι, ίσως, χειρότερο: εκδίδαμε από τον Ιούνιο εκείνης της χρονιάς ένα μηνιαίο έντυπο πολιτικής κουλτούρας, που το πρώτο τεύχος του είχε πουλήσει πάνω από πενήντα χιλιάδες τεύχη, διευθυνόταν από τον Λούτσιο Μάγκρι^[1] κι εμένα κι υπογραφόταν από τον Λουίτζι Πιντόρ, τον Βιτόριο Φόα, τη Νινέτα Τζαντετζιάκομι, τον Ντάνιελ Σίνγκερ, την Ενρίκα Κολότι Πισέλ, τον Έντγκαρ Σνόου και τον Κ. Σ. Κάρολ ^[2], τον Μικέλε Ράγκο και τον Λούτσιο Κολέτι.

Μας είχε ζητηθεί να σταματήσουμε την έκδοση ή να αλλάξουμε τη διεύθυνσή του κι είχαμε αρνηθεί. Ακολούθησαν μετά οι διαγραφές του Μάγκρι και της Λουτσιάνα Καστελίνα, καθώς κι εκείνων που διηύθυναν κι υπέγραφαν το περιοδικό αλλά και των μελών διαφόρων οργανώσεων, που, όταν συζητήθηκε το θέμα του Ιλ Μανιφέστο, μας είχαν υποστηρίξει.

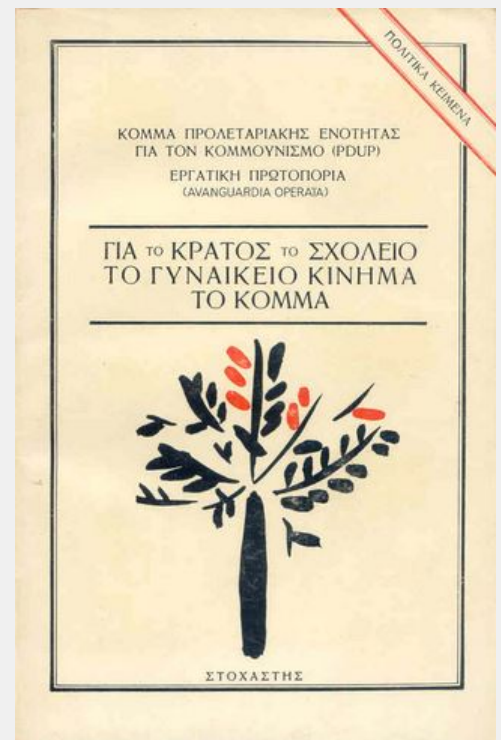
Σπάνια το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα κατέληγε να διαγράφει, εκτός κι αν κάποιος είχε πιαστεί να κλέβει ή να κάνει κάτι παρόμοιο· η τελευταία περίπτωση για την Κεντρική Επιτροπή ήταν οι βουλευτές Άλντο Κούκι και Βάλντο Μανιάνι, που είχαν κατηγορηθεί ότι ήταν οπαδοί του Τίτο, του γιουγκοσλάβου ηγέτη που είχε καταδικαστεί από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης. Σ' ένα κόμμα που γινόταν αντιληπτό σαν ένας στρατός σε πόλεμο, η συζήτηση επιτρεπόταν στο εσωτερικό ενός μόνο επιπέδου και με την παρουσία ενός εκπροσώπου των ανώτερων οργανωτικών επιπέδων· μετά τη συζήτηση, τα μέλη ψήφιζαν κατά πλειοψηφία και όλα ξαναέμπαιναν σε τάξη. Αυτό το σύστημα, ο «*δημοκρατικός συγκεντρωτισμός*» ήταν μια μέθοδος καθοδήγησης που επέτρεπε στα ανώτερα επίπεδα όχι μόνο τον έλεγχο αλλά και να καταλαβαίνουν τι είχαν στα μυαλά τους τα κατώτερα επίπεδα, σταθεροποιώντας το όριο των πιθανών μεσολαβήσεων. Η πραγματική συζήτηση, που έφθανε και σε πραγματικές συγκρούσεις, εκτυλισσόταν στο επίπεδο των καθοδηγητικών οργάνων χωρίς να βγαίνουν προς τα έξω ή να τίθενται υπόψη της Κεντρικής Επιτροπής και της βάσης οι αντίθετες γραμμές. Αυτές μπορούσε να τις διαισθανθεί κανείς μόνο από το διαφορετικό τόνο που τα μέλη της καθοδήγησης υιοθετούσαν στους λόγους τους ή στη συμπεριφορά τους. Η αρετή που αποσπούσε τους μεγαλύτερους επαίνους ήταν η νομιμοφροσύνη, ως ένδοξη μορφή υπακοής.

Η έκδοση του περιοδικού και η σημαντική του επιτυχία συγκρούονταν με αυτό το μηχανισμό, με νόμιμο αλλά αδιαμφισβήτητο τρόπο. Το στοίχημα για εμάς ήταν να νομιμοποιήσουμε μέσα στο Κόμμα μια σε βάθος συζήτηση πάνω στα θέματα που είχαν ωριμάσει κατά τη δεκαετία του '60, είχαν κορυφωθεί κατά το '68 των σπουδαστών και στην έκρηξη του θερμού φθινοπώρου του '69.

Μια διαφοροποίηση είχε αναδυθεί στη διευθύνουσα ομάδα με το θάνατο του Τολιάτι, τον Αύγουστο του 1964. Όχι πως δεν είχαν υπάρξει συγκρούσεις στην ηγεσία σχετικά με τη φύση του «νέου κόμματος» και, στη συνέχεια, σχετικά με την κατασταλτική στροφή, που εκδηλώθηκε το 1948 στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και, το 1951, με την άρνηση του Τολιάτι να εγκαταλείψει την Ιταλία και να μετακινηθεί στην

Κομινφόρμ [3], όπως ζητούσε ο Στάλιν, αλλά κι αργότερα με την έκρηξη της συγγκρικής εξέγερσης του 1956 καθώς και στο 10ο Συνέδριο του Κόμματος που την ακολούθησε. Το θέμα ήταν ουσιαστικά το ίδιο: ποιος έπρεπε να είναι ο χαρακτήρας του Ιταλικού Κόμματος και ποια η σχέση του όχι πλέον με την 3η Διεθνή, που διαλύθηκε το 1943, αλλά με το Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης που λειτουργούσε καθοδηγητικά;

Από την άφιξη του στην Ιταλία, την άνοιξη του 1943, ο Τολιάτι είχε διαβεβαιώσει ότι το ιταλικό κόμμα δεν θα ακολουθούσε το σοβιετικό μοντέλο. Μπορεί να φαινόταν ένα τέχνασμά του, αλλά ήταν πεποίθησή του πως έπρεπε να δημιουργηθεί στην περιοχή του κόσμου, που οι συμφωνίες της Γιάλτας άφηναν υπό την επιρροή της Δύσης, ένα μαζικό κόμμα, όχι μια λενινιστική ομάδα «επαγγελματιών επαναστατών»: ένα δημοκρατικό και προοδευτικό κόμμα, δηλαδή κοινωνικά προωθημένο και συνταγματικό, που θα επεδίωκε την απόκτηση της πλειοψηφίας για να πραγματοποιήσει στην κοινωνία μας μια βαθιά αλλαγή. Μια «επανάσταση»; Όχι με την έννοια της κατάκτησης της εξουσίας και της συνακόλουθης δικτατορίας του προλεταριάτου, αν και, μέχρι το 1956, αυτό το «όχι» δεν δικαιολογούνταν ως ούτε αναγκαίο ούτε δυνατό σε μια χώρα του ώριμου καπιταλισμού[4].

Το κόμμα αποκαλείτο «μαρξιστικό και λενινιστικό», αλλά σχετικά με τη συγκεκριμένη φύση του, ο Τολιάτι είχε συγκρουστεί τόσο με τους «παλιούς» συντρόφους όσο και με το τμήμα εκείνο του αντιστασιακού κινήματος που δεν δεχόταν τη γραμμή που είχε ακολουθηθεί ως τακτική, μια «ανακωχή», χρήσιμη και στον Στάλιν, καθώς η Σοβιετική Ένωση είχε βγει από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο με 22 εκατομμύρια νεκρούς και τρομερές ανάγκες για ανοικοδόμηση. Και πράγματι, η κρίση του 1948 και του 1949 στο πεδίο της Ανατολής, με τις επακόλουθες δίκες και διώξεις, δεν αμφισβητήθηκε από το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, όπως δεν αμφισβητήθηκε η καταδίκη του Τίτο από τη Σοβιετική Ένωση, αν και με αυτή την ευκαιρία σημειώθηκε η πρώτη μεγάλη απώλεια του κόμματος σε μέλη. Το Ι.Κ.Κ. σιώπησε, επίσης, και κατά την πρώτη αιματηρή καταστολή εργατικής εξέγερσης στη Γερμανία το 1953.

Η πολεμική πάνω στο θέμα του χαρακτήρα του κόμματος φάνηκε να λύνεται το 1954 με την απομάκρυνση του Πιέτρο Σέκια από την ευθύνη της οργάνωσης, όπου είχε συγκροτήσει «για κάθε ενδεχόμενο» ένα παράνομο μηχανισμό, αλλά η σύγκρουση ξανάρχισε το 1956 και διέσχισε για πρώτη φορά και τη βάση του κόμματος με την συγγκρική εξέγερση και έπειτα τη σοβιετική εισβολή το Νοέμβριο του 1956. Ήταν φανερή η απαίτηση για μια δημοκρατία που συναντούσε την άρνηση. Τώρα, η ηγετική μας ομάδα, αφού εγκωμίασε το 20ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, που με τη θέση της «ειρηνικής συνύπαρξης» έμοιαζε να κινείται στη δική μας κατεύθυνση, είχε υποστεί ένα σκληρό χτύπημα από την αποκαλούμενη «μυστική αναφορά» πάνω στο σταλινισμό, αλλά υπερασπίστηκε κατά τον ίδιο τρόπο την ένοπλη επέμβαση, αν και απέφυγε τις πειθαρχικές ποινές για όποιον είχε εκφράσει τη διαμαρτυρία του. Προκλήθηκε μια βαθιά αναταραχή που κακώς σχηματοποιήθηκε στο «επανάσταση αμέσως» ή «επανάσταση ποτέ»: σχηματοποιούνταν αρκετά αυτό που μπορούσε ή δεν μπορούσε να κάνει ένα κομμουνιστικό κόμμα στη Δύση.

Επιπλέον, σχηματοποιούνταν εκείνο που η ηγετική ομάδα θεωρούσε ευκαίιο να συμβαίνει ή να κάνει: ο σταλινισμός μπορούσε να επιβεβαιώνεται ως σκληρή αναγκαιότητα για τη Ρωσία, αλλά από αυτό δεν

προέκυπτε κατ' ανάγκη, για κάποιον που τον είχε γνωρίσει, πως ήταν επιθυμητός για την ιταλική κοινωνία. Η συζήτηση, ωστόσο, δεν μπορούσε να ανοιχθεί με αυτή την ένταση χωρίς το Ι.Κ.Κ. να συγκρουστεί με τη Σοβιετική Ένωση και στο κέντρο της περιόδου του ψυχρού πολέμου. Μόνο μετά το ακόλουθο 10ο Συνέδριο, άλλο τόσο ταραγμένο, και με τη μορφή των «δρόμων προς το σοσιαλισμό» που ταίριαζαν με κάθε ξεχωριστή χώρα βγήκε νικήτρια η γραμμή του Τολιάτι, που καταδίκασε κάθε «αμφισημία»: στην Ιταλία ο σοσιαλισμός θα επιτυχανόταν με διαρκώς διευρυνόμενους μαζικούς αγώνες και με μια αύξηση της συμμετοχής ικανή να παραγάγει βαθιές «δομικές αλλαγές». Και μετά την αντιφασιστική άνοδο του καλοκαιριού του 1960^[5], φθάσαμε για μια στιγμή να μιλάμε στους νέους για μια «ιταλική επανάσταση», που επέστρεφε στην ημερήσια διάταξη (1961).

Οι διαδηλωτές απαιτούν την παραίτηση της κυβέρνησης του Ταμπρόνι

Η ορμητική ανάπτυξη του Ι.Κ.Κ., μαζί με τον καινούριο πρωταγωνιστικό ρόλο των νέων, συμβάδιζε επιπλέον με τον εκμοντερνισμό της χώρας: η μεταπολεμική ανοικοδόμηση είχε υπάρξει σκληρή αλλά είχε γνωρίσει μεγάλους αγώνες, η μετανάστευση από την ύπαιθρο του νότου στις βιομηχανίες του βορρά άλλαζε τη φυσιογνωμία της χώρας, η είσοδος των γυναικών στην εργασία άρχιζε να αλλάζει την οικογενειακή δομή. Και την ίδια περίοδο φάνηκε να μειώνεται η ένταση του ψυχρού πολέμου: ο Κένεντι μιλούσε για ένα «νέο σύνορο»^[6], η Εκκλησία ανοιγόταν στη Β΄ Σύνοδο του Βατικανού^[7]. Και η Χριστιανική Δημοκρατία έπρεπε να αποδεχθεί, μετά από δεκαπέντε χρόνια αδιαμφισβήτητης κυριαρχίας, μια κυβέρνηση της κεντροαριστεράς.

Ξεκινούσε μια ρεφορμιστική περίοδος; Κι αν ναι, ποια θα έπρεπε να είναι η θέση του ΙΚΚ σε αυτό το σενάριο; Το σενάριο αυτό θα ενίσχυε μια ανάπτυξη του εργατικού κινήματος ή συνιστούσε έναν κίνδυνο απορρόφησης των μαζών που μέχρι εκείνη τη στιγμή είχαν υπάρξει μαχητικές; Ο ιταλικός καπιταλισμός παρέμενε γερασμένος, μυωπικός κι έρρεπε προς τον εκφασισμό ή θα εκμοντερνιζόταν κι αυτός, επιδεικνύοντας ικανότητες καινοτομίας και διαπραγμάτευσης λιγότερο κατασταλτικής; Μεγάλο τμήμα της ηγετικής ομάδας υποστήριζε την ιστορική ανικανότητα του καπιταλισμού μας να αναπτυχθεί κάνοντας περισσότερα ανοίγματα στους εργαζόμενους, ακόμα και με ένα πραγματικά συνταγματικό πολιτικό σύστημα, ενώ, μια μειοψηφία, που υπήρχε και στο συνδικάτο, διαπίστωνε ήδη κάποιες αλλαγές (το νεοκαπιταλισμό) και ένα μάνατζμεντ που δεν κατέφευγε στην «υπερεκμετάλλευση», που ως τότε καταγγελλόταν. Για την πλειοψηφία, αν η Χριστιανική Δημοκρατία ήταν πια υποχρεωμένη να «αποδεχθεί» το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, θα γινόταν «αποδεκτό» και το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα· για τη μειοψηφία, το Σοσιαλιστικό Κόμμα άλλαζε φανερά στρατόπεδο, το κεφάλαιο είχε πιο λεπτά όπλα πάλης

και το Ι.Κ.Κ. έπρεπε έξυπνα να μετακινηθεί σε μια φάση πιο προωθημένης πάλης. Οι δύο θέσεις ήταν σχηματικές, αλλά ξεκάθαρες. Το 1962, ένα Συνέδριο του Ινστιτούτου Γκράμσι έκανε φανερούς τους πρωταγωνιστές της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας, από τη μια πλευρά βρισκόταν ο Αμέντολα, ενώ από την άλλη βρισκόταν ο Μπρούνο Τρεντίν από τη Γενική Ιταλική Συνομοσπονδία της Εργασίας (*Confederazione Generale Italiana del Lavoro - CGIL*, τη μαζικότερη, δηλαδή, εκείνη την εποχή συνδικαλιστική οργάνωση εργαζομένων στην Ιταλία, με ισχυρή την επιρροή της αριστεράς στον προσανατολισμό της) καθώς και ο Λούτσιο Μάγκρι, που συναντούσαν τη συμπάθεια του Λόνγκο.

Οι εκλογές του επόμενου χρόνου, του 1963, φάνηκε να δείχνουν, με τη μεγάλη άνοδο του Ι.Κ.Κ. [8] και τη συντριβή της Χριστιανικής Δημοκρατίας, πως ένας «εκμοντερνισμός» ήταν σε εξέλιξη, αλλά αυτός δεν προκάλούσε στο Ι.Κ.Κ. καμιά απώλεια ψήφου, διασπούσε τους σοσιαλιστές, έκανε ορατά τα πρώτα σημάδια μιας έντασης της κοινωνικής σύγκρουσης στην οποία εμφανίζονταν νέες εργατικές φιγούρες. Η χώρα έμοιαζε να στρέφεται προς τα αριστερά.

Ο ξαφνικός θάνατος του Τολιάτι τον Αύγουστο του 1964 εξαφάνισε τον πιο ισχυρό διαμεσολαβητή μεταξύ των δύο θέσεων, που «προωθούσε» - όπως συνήθιζε να λέει - τη συζήτηση. Η ηγεσία φοβήθηκε πως αν η διαδοχή παιζόταν αμέσως μεταξύ του Αμέντολα και του Ινγκράο, των δύο συμβολικών ηγετών της συζήτησης, θα συνέβαινε αμέσως μια σύγκρουση και προτίμησε το διάλειμμα της ηγεσίας του Λόνγκο, διαλέγοντας μεσοπρόθεσμα έναν τρίτο διάδοχο, όπως φαινόταν ο Ενρίκο Μπερλιγκουέρ.

Αλλά επρόκειτο για μια ανακωχή: το 1966, στο 11ο Συνέδριο, όλη η καθοδήγηση, συμπεριλαμβανόμενου του Λόνγκο, έθεσε εκτός παιχνιδιού τον Ινγκράο, ο οποίος υποστήριζε την ανάγκη της πραγματοποίησης μιας αλλαγής, μιας συμμαχίας όχι πια μεταξύ του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος και του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, όπως είχε προτείνει ο Αμέντολα, αλλά με τη σοσιαλιστική και την καθολική αριστερά, πολιτική και συνδικαλιστική, για ένα «διαφορετικό μοντέλο ανάπτυξης» και παράλληλα υποστήριζε την ανάγκη της ελεύθερης διαφωνίας μέσα στο κόμμα. Η έκφραση «**διαφορετικό μοντέλο ανάπτυξης**» άφησε το κόμμα σε σύγχυση και η ελευθερία διαφωνίας το τρόμαξε. Ο Ινγκράο χειροκροτήθηκε πολύ, αλλά μετακινήθηκε σε μια θέση που δεν ήταν αποφασιστικής σημασίας και αυτοί που κινούσαν την υποψία ότι ήταν οπαδοί του απομακρύνθηκαν από τα καθήκοντά τους.

Η πρώτη δημόσια σύγκρουση ανάμεσα στις δύο γραμμές τελείωσε με την ήττα εκείνης που θεωρήθηκε υπερβολικά αριστερή.

Έπεσε, επομένως, πάνω στον Λόνγκο ο σεισμός του τέλους της δεκαετίας του `60: το `68 των σπουδαστών, ένα πρωτόγνωρο κίνημα νέων που εκδηλωνόταν σε διάφορα μέρη του κόσμου κι αναπτύχθηκε και στην Ιταλία κι έπειτα, το «θερμό φθινόπωρο», το `69 των Ιταλών εργατών, με τα εργοστάσια κατειλημμένα κι αυτοδιαχειριζόμενα. Η έκρηξη του `69 θα είχε διαλύσει τις εργοστασιακές εργατικές επιτροπές, ιμάντες μεσολάβησης των συνομοσπονδιών και θα είχε ανανεώσει το περιεχόμενο και τις μεθόδους της πάλης.

Συγχρόνως, το 1968 είχε ξεκινήσει η «νέα πορεία» της Τσεχοσλοβακίας και μολονότι ο Λόνγκο είχε προειδοποιήσει το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, ο σοβιετικός στρατός εισέβαλε στην Πράγα, συνέλαβε τον Ντούμπτσεκ και τοποθέτησε στη θέση του τον Χούζακ. Το Ι.Κ.Κ. καταδίκασε ως «τραγικό λάθος» την ένοπλη εισβολή της Σοβιετικής Ένωσης, δεν επιτέθηκε στους ιταλούς σπουδαστές αλλά ούτε επιδίωξε ένα σοβαρό διάλογο μαζί τους (με εξαίρεση μια συνάντηση του Λόνγκο μαζί τους), άφησε στη Γενική Ιταλική Συνομοσπονδία της Εργασίας να αντιμετωπίσει εκείνο το δυνατό εργατικό κίνημα, με «σοφτ τρόπο», χρησιμοποιώντας για ανάχωμα μια προχωρημένη σύμβαση, που άλλαζε σε ένα βαθμό το συσχετισμό δύναμης μέσα στο εργοστάσιο (αν και η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος αντιμετώπιζε με αρκετή καχυποψία το «συνδικάτο των συμβουλίων [9]»).

Στη φωτογραφία ένα εργοστασιακό συμβούλιο που είχε δημιουργηθεί στο εμβληματικής ιστορίας σημασίας εργοστάσιο της Φιάτ-Μιραφιορί

Συνοπτικά, απέναντι σε έναν πλανήτη που βρισκόταν σε αναστάτωση, το Ι.Κ.Κ. έχανε χρόνο. Έχανε ευκαιρίες, σκεφτήκαμε μερικοί από εμάς, πρώην οπαδοί του Ινγκράο. Και καθώς δεν είχαμε τίποτα να χάσουμε, ανοίξαμε τη συζήτηση: είπαμε στην Κεντρική Επιτροπή και αλλού πως η εισβολή στην Τσεχοσλοβακία δεν ήταν ένα τραγικό λάθος αλλά η λογική συνέπεια της κατοχής που ασκούσε η Σοβιετική Ένωση πάνω στις λαϊκές δημοκρατίες, πως οι Ενωμένες Πολιτείες έχαναν στο Βιετνάμ, πως το κίνημα των φοιτητών και των καινούριων εργατών διεύρυνε το «ιστορικό μπλοκ» της ιταλικής επανάστασης, πως το Κόμμα, αντί να συγκρατεί, όφειλε και μπορούσε να τους δώσει μια στήριξη. Δεν είμαστε μόνοι, αν και είμαστε οι πιο ξεκάθαροι: από την Ομοσπονδία των Νέων μέχρι τις εργατικές επιτροπές της Κεντρικής Επιτροπής, η διέγερση της κοινωνίας ασκούσε πίεση στο μηχανισμό.

Το Ι.Κ.Κ. δεν έδωσε τη στήριξή του. Δεν επιτέθηκε, αλλά δεν κινητοποιήθηκε. Ο Μάγκρι, ο Νατόλι, ο Πιντόρ, η Ροσάνα αποφάσισαν να προκαλέσουν την ηγετική ομάδα έξω από τη συνηθισμένη διαδικασία. Ο Νατόλι, ο Πιντόρ, η Ροσάντα και ο Καπράρα, ο οποίος είχε διατελέσει επί είκοσι χρόνια προσωπικός γραμματέας του Παλμίρο Τολιάτι, παρενέβησαν διαφοροποιούμενοι πρώτα πάνω στο θέμα της Τσεχοσλοβακίας, έπειτα, πάνω στις θέσεις στην Κεντρική Επιτροπή. Στους τρεις πρώτους ανατέθηκε να μιλήσουν στο 12ο Συνέδριο του Κόμματος στις αρχές του 1969, πράγμα που έκαναν χωρίς αναστολές, προκαλώντας την οργή της σοβιετικής αποστολής, τα μέλη της οποίας σηκώθηκαν επιδεικτικά και βγήκαν από την αίθουσα παίρνοντας μαζί τους τα άλλα «αδελφά» κόμματα. Η γραμματεία είχε αποφασίσει αυτό το άνοιγμα, που ήταν αδιανόητο στα άλλα κομμουνιστικά κόμματα, και για το λόγο πως έτσι ήθελε να αποδείξει το δημοκρατικό του χαρακτήρα. Ο Μπερλινγκουέρ έκλεισε τις εργασίες του Συνεδρίου με μια παρέμβαση κριτική απέναντί τους, αλλά χωρίς απειλές, κάτι που ήχησε σαν ένα σχετικό άνοιγμα.

Οι τρεις που είχαν μιλήσει ξαναεκλέχθηκαν στην Κεντρική Επιτροπή, αλλά δεν τους ανατέθηκε κανένα καθήκον. Η συζήτηση είχε, εκ νέου, σταματήσει. Αποφάσισαν, τότε, να εκδώσουν μόνοι τους ένα μηνιαίο περιοδικό πολιτισμού και πολιτικής, ενημέρωσαν γι' αυτό τον Μπερλινγκουέρ, που είχε πλέον αντικαταστήσει τον βαριά άρρωστο Λόνγκο και το πρώτο τεύχος του **Ιλ Μανιφέστο** (Il Manifesto), με φανερή την αναφορά στο Μαρξ, βγήκε την 23η Ιουνίου του ίδιου χρόνου και πούλησε πάνω από πενήντα χιλιάδες αντίτυπα. Τίποτα παρόμοιο δεν είχε συμβεί σε άλλο Κομμουνιστικό Κόμμα μετά τον πόλεμο. Το περιοδικό, που έκανε επίθεση στην παγκόσμια διάσκεψη της Μόσχας **[10]** ενάντια στην Κίνα **[11]**, χαρακτήριζε «χωρίς μέλλον» το διάλογο με τη Χριστιανική Δημοκρατία (Λουίτζι Πιντόρ), είχε μεγάλη επιτυχία, ταραζώντας τα νερά μέσα στο κόμμα αλλά κι έξω από αυτό.

Ο Μπουφαλίνι **[12]** του επιτέθηκε σκληρά μέσα από τη **Ρινάσιτα** (Rinascita), το μηνιαίο, δηλαδή, περιοδικό πολιτικής και κουλτούρας του Ιταλικού Κόμματος, που είχε ιδρυθεί από τον Τολιάτι το 1944, και συγκλήθηκε μια Κεντρική Επιτροπή στην οποία ο εισηγητής, ο Αλεσάντρο Νάτα, άσκησε κριτική στο περιεχόμενο και ζήτησε την επιστροφή στην τάξη, αλλά χωρίς οριστικούς τόνους.

Τον επόμενο μήνα, ο Μπερλινγκουέρ πρότεινε είτε να διευρύνουμε τη διεύθυνση του περιοδικού με άλλα

μέλη του Κόμματος, πάνω σε θέσεις πιο αποδεκτές από την ηγεσία ή, κατά προτίμηση, να αναλάβουμε άλλα καθήκοντα. Σε αντίθεση με τον Αμέντολα, τον Μπουφαλίνι και τον Παγιέτα, αυτός ήταν φανερά θετικός στο να διευρυνθεί η συζήτηση, αλλά με κάποια σύνεση.

Το Μανιφέστο δεν υποχώρησε και τις πρώτες μέρες του Σεπτεμβρίου έβγαινε το 4ο τεύχος του περιοδικού με το σημείωμα του εκδότη με τίτλο «Η Πράγα είναι μόνη», που γράφτηκε από τον Λούτσιο Μάγκρι και απέρριπτε την «κανονικοποίηση» που είχε επιβληθεί στην Τσεχοσλοβακία με τη σιωπή των κομμουνιστικών κομμάτων. Φαίνεται πως υπήρξαν έντονες διαμαρτυρίες του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης προς το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Συγκλήθηκε η 5η Επιτροπή της Κεντρικής Επιτροπής (πειθαρχικός τομέας) καταδικάζοντάς μας και, σε μια δεύτερη και πιο αυστηρή συνεδρίασή της, η Κεντρική Επιτροπή μας ζήτησε να αποκηρύξουμε την έκδοση ως φραξιονιστική και κάλεσε όλες τις οργανώσεις να αποφανθούν. Η διαβούλευση ήταν ανοιχτή, ενώ μερικές πόλεις ψήφισαν αντιθέτως κατά πλειοψηφία υπέρ μας. Η γραμματεία διέκοψε, ξαφνικά, τη συνεδρίαση, ορίζοντας για την 24η Νοεμβρίου μια τρίτη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής.

«Προλαβαίνετε, δώστε μια απόδειξη νομιμοφροσύνης», μας είπε, πριν τις εργασίες της, ο **Ενρίκο Μπερλιγκουέρ**. «Δεν είναι νομιμοφροσύνη αυτό που θέλετε, αλλά υποταγή». Ήταν ο **Άλντο Νατόλι** εκείνος που απάντησε, για λογαριασμό όλων, στον Μπερλιγκουέρ, με τη δήλωση της τελικής ψήφου: «Μπορεί να είναι κανείς κομμουνιστής και χωρίς κομματική ταυτότητα». Τα αποτελέσματα της ψηφοφορίας ήταν τα εξής: τρία κατά (Νατόλι, Πιντόρ, Ροσάντα), τρεις αποχές (Κιαράντε, Λομπάρντο Ράντισε, Λουπορίνι), όλοι οι άλλοι ψήφισαν υπέρ των συμπερασμάτων του Νάτα. Ο Σέρτζιο Γκαραβίνι, που απουσίαζε τη στιγμή της ψηφοφορίας, έστειλε, στη συνέχεια, ένα γράμμα στο οποίο δήλωνε ότι, αν ήταν παρών, θα απείχε από την ψηφοφορία.

Η ομάδα του Ιλ Μανιφέστο ήταν εκτός του Ι.Κ.Κ. Κανείς από τους μεγάλους εκδότες δεν είχε δεχθεί να τυπώνει το περιοδικό, κάναμε μια συμφωνία με έναν έξυπνο τυπογράφο από το Μπάρι, τον Κόγκα. Αυτός θα τύπωνε και θα διένεμε το μηνιαίο έντυπο, με τα έσοδα της πώλησης δικά του, εκτός από τα έσοδα της πώλησης πενήντα χιλιάδων αντιτύπων που θα έμεναν σε εμάς προκειμένου να τα χρησιμοποιήσουμε για να έχουμε μια σεμνή έδρα και για την επιβίωσή μας.

Τι να κάνουμε; Η πρόθεσή μας δεν ήταν να διασπάσουμε το κόμμα αλλά να εξασφαλίσουμε μια σταθερή αρχή διαρκούς επεξεργασίας και κριτικής. Επομένως, δεν αναπτύξαμε φραξιονιστική δράση, καθώς ερχόμαστε σε επαφή με τις χιλιάδες των συντρόφων με τους οποίους μας συνέδεε μια κοινή σχέση στράτευσης τουλάχιστον είκοσι πέντε χρόνων και των οποίων γνωρίζαμε την ανησυχία. Ίσως, έγινε κάποιο λάθος, αλλά οφειλόταν σε μια μεγάλη φιλοδοξία: να μην περιορίσουμε το Μανιφέστο σε μια ίντριγκα και σε μια υπόθεση ενός ρεύματος αλλά να μείνουμε ανοιχτοί, όπως και στη Γενική Ιταλική Συνομοσπονδία Εργασίας και να συνδέσουμε τη μη σταλινική νέα αριστερά που είχε διαμορφωθεί ή διαμορφωνόταν. Η πιο κοντινή σχέση ήταν με την Εργατική Εξουσία **[13]**, αλλά δεν προχωρήσαμε σε καμιά ενοποίηση γιατί μας χώριζε η τάση της να δημιουργηθεί άμεσα ένα κόμμα και οι, σε ένα βαθμό, εξεγερσιακές της τάσεις.

Συνεχίζαμε, λοιπόν, να εκδίδουμε το περιοδικό σε μηνιαία βάση και να δημιουργούμε ομάδες συζήτησης, μέχρι που το 1971 ο Λουίτζι Πιντόρ πρότεινε να μετατραπεί σε μια καθημερινή εφημερίδα, ως μορφή πολιτικής που μπορούσε να κυκλοφορεί παντού. Η καθημερινή εφημερίδα, εξ ολοκλήρου αυτοχρηματοδοτούμενη, βγήκε στις 28 Απριλίου. Η υπόθεση αυτή διαρκεί πια 38 χρόνια, πάντα με δυσκολία, πάντα ελεύθερη.

Μια πολιτική σκλήρυνση την είχαμε, ίσως από λάθος ίσως από την τροπή των πραγμάτων: παρουσιάστηκα στις πολιτικές εκλογές του 1972 με μια λίστα που είχε μεγάλη απήχηση στις συγκεντρώσεις αλλά συγκέντρωσε μόνο το 0,66% των ψήφων, μαζί με το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα

Προλεταριακής Ενότητας[14] και το Πολιτικό Κίνημα Εργαζομένων, σχεδόν ένα εκατομμύριο ψήφους. Δεν είμαστε όλοι σύμφωνοι με αυτή την επιλογή, αλλά εκείνοι από εμάς που επέμειναν εκπροσωπούσαν την πίεση για επιτάχυνση που ερχόταν από τη βάση, η οποία είχε την ανάγκη για ένα άμεσο και ορατό αποτέλεσμα. Δεν είναι απλό να επιβιώνεις στην πολιτική με ένα αριστερό έντυπο έξω από κάθε θεσμό και στα παραγμένα χρόνια της δεκαετίας του `70. Στα γεγονότα αυτής της δεκαετίας περιλαμβάνεται η ιστορία του Μανιφέστο ως ομάδας, που δημιούργησε το **«Κόμμα Προλεταριακής Ενότητας για τον Κομμουνισμό»** μαζί με την αριστερά των σοσιαλιστών, ειδικότερα το Βιτόριο Φόα και τον Πίνο Φεράρις, και το Κίνημα του Τζαν Τζιάκομο Μιγκόνε, και εκείνη της εφημερίδας που κάποια στιγμή διαχωρίστηκε για να ξαναπάρει την αυτονομία της [15].

1974, Συνέδριο του Ιλ Μανιφέστο

Από τότε η ιστορία του Μανιφέστο, της ομάδας και της εφημερίδας, συνδέεται με εκείνη της δεκαετίας του `70, μια ιστορία που ακόμη δεν έχει αποτυπωθεί με έναν ελάχιστο βαθμό ιστορικής αντικειμενικότητας. Συναντήσαμε, πράγματι, την αντίδραση του καθεστώτος, την ενεργειακή κρίση και την πρόταση του Μπερλινγκουέρ για τον ιστορικό συμβιβασμό μετά τα γεγονότα της Χιλής, την αντεπίθεση της Τριμερούς Επιτροπής (Trilateral Commission) και του νεοφιλελευθερισμού που εξέθρεψαν την αναστάτωση και τον εξτρεμισμό σε πολλές ομάδες της νέας αριστεράς. Η υποστήριξη του Ι.Κ.Κ. στην κυβέρνηση Αντρεότι του 1976 ριζοσπαστικοποίησε τις ομάδες αυτές. Ο διάλογος που είχαμε υποσχεθεί το `69 δεν πραγματοποιήθηκε, αλλά το Ι.Κ.Κ. σταδιακά παρήκμασε, παρά τη δεύτερη στροφή του Μπερλινγκουέρ το 1979 [16] και τη διατήρηση των εκλογικών του ποσοστών, μέχρι το επιταχυνόμενο τέλος του `89.

Ο Λούτσιο Μάγκρι στην καθιερωμένη πορεία της ειρήνης στην Περούτζια το 1981

Όσον αφορά την αριστερά στα αριστερά του Ι.Κ.Κ., αυτή δεν κατάφερε να συμπυκνωθεί σε μια πραγματική δύναμη στη δεκαετία του `70 και ακόμα λιγότερο στη δεκαετία του `80, αν και είχε σημαντικές ευκαιρίες και τούτο δεν συνέβη εξαιτίας της μικρής αλλά εντυπωσιακής ανόδου της προσχώρησης στην ένοπλη πάλη. Αναπτυσσόταν με διάρκεια μόνο το δεύτερο φεμινιστικό κύμα^[17], με σχέσεις δύσκολες τόσο με το Ι.Κ.Κ. όσο και με τις εξωκοινοβουλευτικές ομάδες. Περνούσαν ανάμεσά μας το τέλος του κεϋνσιανού καπιταλισμού και του κοινωνικού κράτους και, είκοσι χρόνια μετά τη διαγραφή μας από το Ι.Κ.Κ., η κρίση του `89 που γκρέμισε τη Σοβιετική Ένωση και τα κομμουνιστικά κόμματα. Σήμερα όλα τα χαρτιά φαίνονται ανακατεμένα, αλλά μια αριστερά που να αξίζει το όνομά της δεν έχει πια μια καθοριστική πολιτική παρουσία.

---

[1] Για μια σύντομη βιογραφία κι επισκόπηση του έργου του Lucio Magri, βλ. Perry Anderson, "Lucio Magri 1932-2011", *New Left Review*, τχ. 72, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2011, σσ. 111-121 (Σ.τ.Μ.).

[2] Ο Κάρολ Κιούζ (Karol Kewes, πιο γνωστός ως K.S. Karol), γνωστός δημοσιογράφος και συγγραφέας, γεννήθηκε στην Πολωνία το 1924, έζησε στη Σοβιετική Ένωση από το 1939 έως το 1946 και πέθανε στο Παρίσι τον Απρίλιο του 2014. Ανέπτυξε έντονο ενδιαφέρον για την κινέζικη εμπειρία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και την Πολιτιστική Επανάσταση, θέματα για τα οποία έγραψε πλήθος άρθρων και βιβλίων, τα οποία, κατά τη γνώμη μου, διατηρούν ακόμα και σήμερα αμείωτο το ενδιαφέρον τους. Για παράδειγμα, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το K.S. Karol, *La seconda rivoluzione cinese*, Mondadori, 1974 (Σ.τ.Μ.).

[3] Κομινφόρμ: Πρόκειται για το Γραφείο Πληροφοριών που δημιουργήθηκε, από εννέα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης (Κ.Κ. Σοβιετικής Ενωσης, Κ.Κ. Βουλγαρίας, Κόμμα Εργαζομένων Ουγγαρίας, Ενιαίο

Εργατικό Κόμμα Πολωνίας, Εργατικό Κόμμα Ρουμανίας, Κ.Κ. Τσεχοσλοβακίας, Κ.Κ. Γιουγκοσλαβίας, Κ.Κ. Ιταλίας και Κ.Κ. Γαλλίας) τα οποία συνήλθαν σε διάσκεψη στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1947 στην Πολωνία. Κύρια αιτία για να συγκληθεί η διάσκεψη αυτή ήταν η επιδείνωση των σχέσεων της Μόσχας με τους Συμμάχους, η οποία έγινε αισθητή μετά τη διακήρυξη του δόγματος Τρούμαν και την έναρξη της εφαρμογής του σχεδίου Μάρσαλ. Η σύνθεση του Γραφείου Πληροφοριών άλλαξε με την αποπομπή του Γιουγκοσλαβικού Κ.Κ. από τις τάξεις του, στις 28 Ιουνίου 1948. Τα κόμματα που το αποτελούσαν από εννέα έμειναν οκτώ, αλλά ποτέ δεν επιδιώχτηκε να συμπληρωθεί το κενό με την προσχώρηση άλλου κόμματος. Το Γραφείο Πληροφοριών αυτοδιαλύθηκε τον Απρίλη του 1956, περίπου έναν μήνα μετά το 20ό Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωση (Σ.τ.Μ.).

[4] Το Δεκέμβριο του 1944 «ο γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Τολιάτι έγινε ένας από τους αντιπροέδρους της κυβέρνησης και επέμεινε περισσότερο από ποτέ –με δεδομένο το ρήγμα που είχε ανοίξει στην Ελλάδα ανάμεσα στην Αριστερά και στους Βρετανούς- να απέχει από κάθε επαναστατικό πειρασμό» (στο Mark Mazower, Σκοτεινή Ήπειρος. Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 3η Έκδοση, σ. 224). Ακόμα κι όταν το 1948 ο Παλμίρο Τολιάτι πυροβολήθηκε και, με τη διάδοση της είδησης, ξέσπασαν μεγάλες ταραχές σε ολόκληρη τη χώρα, ο Τολιάτι ζητούσε επίμονα από τα μέλη του κόμματος να επιδείξουν αυτοσυγκράτηση (βλ. ό.π. σελ. 229) (Σ.τ.Μ.).

[5] Στο σημείο αυτό οι συγγραφείς του άρθρου αναφέρονται στην πτώση της κυβέρνησης Ταμπρόνι (Tambroni) που σχηματίστηκε εκείνη τη χρονιά από τις δυνάμεις της Χριστιανικής Δημοκρατίας με την υποστήριξη των βουλευτών του (φασιστικού) Ιταλικού Κοινωνικού Κινήματος (Movimento Sociale Italiano – M.S.I.), μετά τις τεράστιες κινητοποιήσεις που ξέσπασαν. Σε αυτές τις κινητοποιήσεις και, ιδίως, σε εκείνες που θα οδηγήσουν στη ματαίωση του προγραμματισμένου συνεδρίου του Ιταλικού Κοινωνικού Κινήματος στη Γένοβα, θα κάνουν την εμφάνισή τους νέες εργατικές φιγούρες που θα πρωταγωνιστήσουν στους εργατικούς αγώνες της περιόδου που ακολούθησε (Σ.τ.Μ.).

[6] Ο όρος χρησιμοποιήθηκε από τον Κένεντι στον προγραμματικό λόγο που εκφώνησε κατά τη διάρκεια της τελετής της ορκωμοσίας του ως Προέδρου των Ενωμένων Πολιτειών Αμερικής («New Frontier Speech») (Σ.τ.Μ.).

[7] Η Β΄ Σύνοδος του Βατικανού εκτυλίχθηκε μεταξύ του 1962 και του 1965 και οδήγησε στην πραγματοποίηση σημαντικών αλλαγών στην Καθολική Εκκλησία και στον τομέα της έναρξης του διαλόγου με τις άλλες θρησκείες και κυρίως με τα διαφορετικά χριστιανικά δόγματα, αναγνωρίζοντας ότι ο άνθρωπος έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της συνείδησης και της θρησκευτικής ελευθερίας (Σ.τ.Μ.).

[8] Το Ι.Κ.Κ. έφθασε το 25,26% από 22,68%, ενώ τα ποσοστά της Χριστιανικής Δημοκρατίας σημείωσαν σημαντική πτώση, καθώς μειώθηκαν από το 42,36% των προηγούμενων εκλογών του 1958 στο 38,29% (Σ.τ.Μ.).

[9] Τα Εργοστασιακά Συμβούλια κάνουν την εμφάνισή τους κατά τη διάρκεια του θερμού ιταλικού φθινοπώρου του 1969 και θέτουν σε αμφισβήτηση την αντιπροσώπευση των εργαζομένων από τις παραδοσιακές συνδικαλιστικές οργανώσεις της εποχής εκείνης.

[10] Στις

5-17 Ιουνίου του 1969, έλαβε χώρα στη Μόσχα μία Διεθνής Συνάντηση 75 Κομμουνιστικών και Εργατικών Κομμάτων, η πρώτη τέτοια συνάντηση μετά την προηγούμενη παρόμοια συνάντηση, που είχε διεξαχθεί στη Μόσχα το 1960 και η οποία είχε χαρακτηριστεί από τη διαμάχη μεταξύ του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης αφενός και του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας και του Κόμματος Εργασίας της Αλβανίας αφετέρου. Η συνάντηση του 1969 πραγματοποιήθηκε μετά τα επακόλουθα της Άνοιξης της Πράγας καθώς και της οριστικοποίησης της σινοσοβιετικής ρήξης, η οποία έτεινε να εξελιχθεί σε κανονικό πόλεμο μεταξύ δύο πυρηνικών υπερδυνάμεων, ύστερα από τις πολύνεκρες στρατιωτικές συγκρούσεις του Μαρτίου στον ποταμό Ουσούρι. Το Εργατικό Κόμμα Κορέας και το Εργατικό Κόμμα του Βιετνάμ, αμφότερα επιφυλακτικά ως προς τη στάση τους στη σινοσοβιετική διαμάχη, απουσίαζαν από τη Συνάντηση αυτή (Σ.τ.Μ.).

[11] Η Ομάδα του Ιλ Μανιφέστο, από το πρώτο τεύχος του περιοδικού, έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εμπειρία της Πολιτιστικής Επανάστασης στην Κίνα. Αυτό που τη διαφοροποιούσε από τις ιταλικές αλλά και τις οργανώσεις της εποχής που αυτοπροσδιορίζονταν ως «μαρξιστικές-λενιστικές», ήταν πως στην κινεζική εμπειρία δεν έβλεπαν μια «συνεπή αντι-ρεβιζιονιστική πάλη» και τη συνέχεια με το σταλινισμό, αλλά μια απόπειρα ρήξης με το σταλινισμό και τις εμπειρίες του υπαρκτού σοσιαλισμού, κάτι που είχε σημαντικές θεωρητικές και πρακτικές πολιτικές συνέπειες.

Για παράδειγμα, όπως λένε η Λίζα Φόα και ο Άλντο Νατόλι: «Ενώ, για το Μάο, η συνέχιση της σύγκρουσης των τάξεων -της αντίθεσης- στο εσωτερικό της κοινωνίας, του λαού, του κόμματος είναι το προωθητικό και δυναμικό στοιχείο μιας διαρκούς διαδικασίας στην πορεία της οποίας η αλλαγή του ανθρώπου και του κοινωνικού του είναι συμβαίνουν μαζί και σε αμοιβαία σχέση, στο επίπεδο συμμετοχής των ευρύτερων μαζών, για τον Στάλιν, η πάλη των τάξεων στο εσωτερικό της σοσιαλιστικής κοινωνίας εισάγεται από τον εχθρό, απαιτεί, στην ουσία, μια ανάλογη ανάπτυξη των μηχανισμών καταστολής.» (στο L. Foa - A. Natoli, "1958-1965. Gli anni più difficili", Il Manifesto, Ιούνιος 1970, σ. 31). Η ενδιαφέρουσα, κατά τη γνώμη μου, ανάγνωση της Πολιτιστικής Επανάστασης από την ομάδα του Μανιφέστο δεν μπορεί, βέβαια, να αναπτυχθεί στο πλαίσιο των υποσημειώσεων αυτού του άρθρου.

Βλ. επίσης, Rossana Rossanda, "Mao's Marxism", στο The socialist Register, 1971, σσ. 53-80 (Σ.τ.Μ.).

[12] Ο Πάολο Μπουφαλίνι, επανειλημμένα βουλευτής του Ι.Κ.Κ. και στέλεχος της μετριοπαθούς πτέρυγας του κόμματος, στην οποία ανήκε και ο επί σειρά ετών (2006-2015) 11ος Πρόεδρος της Ιταλικής Δημοκρατίας Τζιόρτζιο Ναπολιτάνο, είχε σημαντικό ρόλο στα θέματα της εξωτερικής πολιτικής και, ειδικότερα, σε αυτά που αφορούσαν το Βατικανό και τη Σοβιετική Ένωση (Σ.τ.Μ.).

[13] Η Εργατική Εξουσία (Potere Operaio) υπήρξε μια οργάνωση της ιταλικής εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς που δραστηριοποιήθηκε κατά το διάστημα μεταξύ του 1967 και του 1973 με βασικό ιδεολογικό προσανατολισμό τον εργατισμό (operaismo). Τον Ιούνιο του 1973, μετά το συνέδριό στη Ροζολίνα, διαλύθηκε λόγω εντονότατων εσωτερικών διαφορών. Ένα τμήμα των μελών του, κυρίως από την περιοχή της Ρώμης, προσχώρησαν στις Ερυθρές Ταξιαρχίες, ενώ ένα άλλο τμήμα, κυρίως από την περιοχή της Πάδοβας, που βρισκόταν πιο κοντά στις απόψεις του Τόνι Νέγκρι, προσχώρησε στην Εργατική Αυτονομία (Σ.τ.Μ.).

[14] Το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Προλεταριακής Ενότητας (Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria - PSIUP) ιδρύθηκε το 1964 από την αριστερά του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος που ήταν αντίθετη με το σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος με τη Χριστιανική Δημοκρατία. Το 1972 το Κόμμα διαλύεται, η πλειοψηφία του προσχωρεί στο Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, μια μικρή μειοψηφία επιστρέφει στο Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, ενώ ένα σημαντικό τμήμα του ιδρύει το Νέο Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Προλεταριακής Ενότητας (Nuovo Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria - Nuovo PSIUP). Πέντε μήνες μετά την ίδρυσή του, το κόμμα αυτό και η Σοσιαλιστική Εναλλακτική (Alternativa Socialista: πρόκειται για την αριστερά του διαλυμένου Movimento Politico dei Lavoratori) ιδρύουν το Κόμμα Προλεταριακής Ενότητας (Partito di Unità Proletaria - PdUP) (Σ.τ.Μ.).

[15] Η απόφαση για αυτονομία από το Κόμμα λήφθηκε το 1978, μετά από μια περίοδο διαφωνιών κι εντάσεων.

[16] Το 1979, με την εγκατάλειψη της πολιτικής γραμμής της «εθνικής αλληλεγγύης», ο Μπερλινγκουέρο προωθεί τη στρατηγική της «δημοκρατικής εναλλακτικής λύσης» (Σ.τ.Μ.).

[17] Δεύτερο φεμινιστικό κύμα: ο όρος αποδίδεται σε ένα ρεύμα γυναικείας αμφισβήτησης και διεκδικήσεων που εκδηλώθηκε στα τέλη της δεκαετίας του `60, πρώτα στις Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής κι εξαπλώθηκε, στη συνέχεια, σε μια σειρά χωρών, διατρέχοντας ολόκληρη τη δεκαετία του `70. Ενώ το πρώτο φεμινιστικό κύμα επικεντρώθηκε σε ζητήματα όπως ήταν το δικαίωμα της ψήφου και της ιδιοκτησίας των γυναικών, το δεύτερο φεμινιστικό κύμα διεύρυνε τον ορίζοντα του προβληματισμού και των διεκδικήσεων, περιλαμβάνοντας θέματα όπως η σεξουαλικότητα, η ενδοοικογενειακή καταπίεση και βία, το διαζύγιο, η αναπαραγωγή και το δικαίωμα έκτρωσης κ.ά. Στην Ιταλία, πολλές από τις φεμινίστριες που δραστηριοποιήθηκαν στο πλαίσιο αυτού του κύματος ανέπτυξαν έντονη δράση στο πλαίσιο της λεγόμενης νέας αριστεράς και πολλές από αυτές εντάχθηκαν σε οργανώσεις της ιταλικής εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, όπως για παράδειγμα στη Lotta Continua. Η σχέση τους αυτή με τις πολιτικές οργανώσεις της νέας αριστεράς χαρακτηρίστηκε από συχνές και μεγάλες εντάσεις, διαφορές και συγκρούσεις, κατηγορώντας, συχνά, τους πολιτικούς σχηματισμούς στους οποίους συμμετείχαν ότι αναπαρήγαν τις πατριαρχικές δομές εξουσίας. Στην Ελλάδα, το λεγόμενο δεύτερο φεμινιστικό κύμα είναι φαινόμενο που εκδηλώθηκε με κάποια καθυστέρηση, από τη μεταπολίτευση και μετά. Σε αυτό το κύμα, μπορούν να ενταχθούν πολλές φεμινίστριες, όπως, για παράδειγμα κι ενδεικτικά, η Έφη Αβδελά, η Ελένη Βαρίκα κι η Αγγέλικα Ψαρρά, οι οποίες ανέπτυξαν πλούσιο ιστοριογραφικό και θεωρητικό έργο (Σ.τ.Μ.).